Nevítaný pokus o emancipaci

Federální shromáždění v československé revoluci 1989

Adéla Gjuričová – Tomáš Zahradníček

V Československu se během přelomového roku 1989 klíčové politické diskuse a jednání federálnímu parlamentu vyhýbaly. Nestal se jevištěm politiky, fórem zásadních debat ani arénou měření sil. Předmětem této studie bude zmapování snah o posílení Federálního shromáždění jako nejvyššího československého zákonodárního sboru a vysvětlení příčin jejich neúspěchu. V centru našeho zájmu se ocitne zejména několik týdnů po pádu Berlínské zdi, završených v Československu vnesením Václava Havla a Alexandra Dubčeka do vrcholných ústavních funkcí prezidenta republiky a předsedy Federálního shromáždění. Sledováním linie institucionální váhy federálního parlamentu v revoluci a vyjednávání jeho nové pozice v přetvářejícím se politickém systému nabídneme jinou perspektivu, než dosud předkládaly nejlepší souhrnné studie o listopadu a prosinci 1989, konkrétně *Revoluce s lidskou tváří* Jamese Krapfla a *Labyrintem revoluce* Jiřího Suka.¹

Co tím myslíme, nazýváme-li svou pozici „novým institucionalismem“ v historiografii? Tradiční výzkum soudobých institucí sledoval jejich nejzřetelněji patrné stránky. V případě parlamentu by se tedy zaměřil na jeho ustavení, strukturu, vedoucí představitele a schválené dokumenty. Nový institucionalismus obrací svou pozornost na méně viditelné aktéry a procesy, tedy na nedeklarované zvyky,

1 KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou: Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram 2009; SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003.

hodnoty, procedury a mýty, které si instituce předávají.² Při takovémto pohledu můžeme parlament vnímat jako poměrně stabilní strukturu s určitými ustavenými normami, typy vyjednávání a znalostí, které nově příchozí aktéři musí akceptovat. Pro výzkum československého podzimu 1989 tato pozice znamená, že se méně než naši předchůdci soustředíme na aktéry a více na institucionální rámce jejich působení. V našem případě to bude federální parlament, který jsme vybrali jako nejlákavější, ale zdaleka ne jedinou instituci, skrze niž je možné se na převratné politické události v Československu nově podívat.

Z druhořadého politického tělesa nečekaným suverénem

V noci z 9. na 10. listopad 1989 padla Berlínská zeď, 17. listopadu policie v Praze zasáhla proti studentské demonstraci takovým způsobem, že v následujících dnech začaly masové protesty i v Československu. První velké demonstrace se konaly jen pár desítek metrů od budovy federálního parlamentu, ale ta jim přitom nestála za pozornost. Během pouličních protestů prvních dnů se sice proud demonstrantů několikrát vydal směrem vzhůru nad sochu svatého Václava, avšak parlament nebyl jeho cílem, budovu bez většího zájmu minul a pokračoval o několik desítek metrů dál k sídlu Československého rozhlasu žádat pravdivé informování o dění v Praze. V tomto počátečním přehlížení budovy federálního parlamentu demonstranty můžeme vidět realistické ocenění momentální role celé instituce a jejího osazenstva v mocenském soukolí.

Pozvednout roli zastupitelských sborů v socialismu bylo jedním z hesel Gorbačovových reforem, která se také v Československu překládala, citovala a opakovala – parlament měl posílit svou autonomii a stát se „mocným činitelem socialistické demokracie“.³ Co by z toho mohlo prakticky být, testovali v Praze před revolučními

2 Zakládající texty Paula J. DiMaggia, Waltera W. Powella, Briana Rowana, Richarda Scotta a Johna W. Meyera přináší publikace: POWELL, Walter W. – DiMAGGIO, Paul J. (ed.): *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. London – Chicago, Chicago University Press 1991, s. 41–62, 63–82 a 108–142. Viz též SKOVAJSA, Marek: *Politická kultura: Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha, Karolinum 2006; BROZ, Jan: Nový institucionalismus jako prostředek výzkumu českého parlamentarismu. In: WINTR, Jan – ANTOŠ, Marek (ed.): *Parlamenty: Funkce, kultura, procedury*. Praha, Leges 2011, s. 9–23.

3 Michail Gorbačov hovořil o sovětech, jejichž systému v Československu odpovídala zastupitelská soustava tvořená národními výbory tří stupňů a trojicí nejvyšších sborů, jimiž byly Česká národní rada, Slovenská národní rada a Federální shromáždění. V kritice dosavadního stavu Gorbačov tvrdil: „...byla oslabena úloha sovětů, vzniklo to, čemu říkáme nahrazování funkcí a činnosti státních a správních orgánů orgány stranickými. (...) Zkrátka došlo ke specifické deformaci celé činnosti demokratického organismu, který vděčí za svůj vznik naší socialistické revoluci. Proto před námi vyvstal v průběhu přestavby velmi závažný úkol – plně obnovit úlohu sovětů jako orgánů politické moci, jako nositele a mocného činitele socialistické demokracie.“ (GORBAČOV, Michail Sergejevič: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, Svoboda 1987, s. 96 n.) Pro shrnutí pojetí československé zastupitelské struktury v období tzv. normalizace viz např. KORANDA, František – JANOUC, Jan.

událostmi pouze jednotlivci. Nejdůležitější pokus učinil předseda federální vlády Ladislav Adamec. Federální premiér byl jako ústavní činitel odpovědný federálnímu parlamentu, ale také byl jako člen komunistické strany povinován poslušností stranickému vedení. Na podzim 1989 se Adamec pokoušel závislost na vedení strany oslabit tím, že by dosud interní debaty převedl ze stranické pudy do parlamentu. Připravený referát mu však neschválily nadřízené stranické orgány, a tak musel premiér, vázaný disciplínou, předčítat 14. listopadu 1989 ve Federálním shromáždění formulace, jež obsahovaly v některých bodech opak toho, co chtěl říci. Nedal se ale odbýt úplně a vystoupil později spolu s některými poslanci v rozpravě, přičemž dodatečně pronesl hlavní vyškrtnutou tezi o nutnosti politické reformy. Tyto pasáže mu ovšem následně po zásahu stranické centrály cenzurovala média. Nejdůležitější pokus o přenesení politické debaty ze stranických kuloárů do parlamentu tak dopadl neslavně.⁴

Adamcův pokus nevešel ve známost a nevstoupil ani do dějin, protože ho v dalších dnech převrstvily nové, dalekosáhlejší události. Ustavilo se Občanské fórum jako velká koalice pobouřených policejní brutalitou proti demonstraci v Praze 17. listopadu 1989. Po několika dnech masových shromáždění se ukázalo, že dosluhující mocenské struktury by se docela ochotně vzdávaly moci. V logice stávajícího mocenského uspořádání se však pozornost nejprve soustřeďovala na vývoj uvnitř Komunistické strany Československa. Parlament i další politické instituce tuto hierarchii respektovaly. Výbory obou sněmoven Federálního shromáždění sice v týdnu od 20. listopadu řádně zasedaly podle plánu přijatého kdysi v závěru roku 1988⁵ a projednávaly vládní návrhy zákonů. Ono spořádané jednání, jež se neohlíželo na davy demonstrující téměř pod okny, jak vyplývá z dokumentů,⁶ však mělo

Bohumil – ŠOLC, Miroslav: *Slovník socialistického poslance: Slovník pro poslance, pracovníky a aktivisty zastupitelských sborů*. Praha, Svoboda 1985, s. 65–70, 152–156 a 436 n.

- 4 Tuto historii stručně vylíčil někdejší Adamcův poradce Oskar Krejčí v knize *Sametová revoluce* (Praha, Professional Publishing 2014, s. 69 n.). Z paměti Miloše Hájka se dovídáme, že v prostředí vedoucích činitelů Obrody byl premiérův proslov ve Federálním shromáždění vykládán bezprostředně před 17. listopadem jako s Moskvou konzultované zahájení útoku na dosavadní politické vedení Komunistické strany Československa: „V listopadu přinesly noviny zprávu o Adamcově projevu v parlamentu. (...) Většinu čtenářů to uniklo, ale mně bylo jasné, že to je rukavice hozená Jakešovi. (...) Řekl mi (Vojtěch Mencl po schůzce se sovětským diplomatem – pozn. autorů), že Adamec zosťil svůj projev po telefonátu s Moskvou.“ (HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2011, v.v.i., s. 295.) Zdokumentovány máme i další, méně významné příklady předlistopadového využívání statusu poslance Federálního shromáždění, které se pojí se jmény veteránů komunistické strany Lubomíra Štrougala a Evžena Erbana či budoucího předsedy lidovců Josefa Bartončíka.
- 5 Viz *Plán hlavních úkolů Federálního shromáždění a jeho orgánů včetně plánu zahraničních styků na rok 1989*. Praha, Kancelář Federálního shromáždění 1988, s. 10–13; srv. CIGÁNEK, František: *Předlistopadový parlament ve světle své archivní dokumentace*. In: MANDLER, Emanuel (ed.): *Dvě desetiletí před listopadem '89: Sborník*. Praha, Maxdorf 1993, s. 62.
- 6 Viz např. *Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* (dále jen APS), fond (f.) Federální shromáždění – V. volební období 1986–1990, Výbory pro průmysl, dopravu a obchod Sněmovny lidu a Sněmovny národů, 22. schůze, 20.–23.11.1989.

Výhled ze zasedací místnosti předsednictva bývalého Federálního shromáždění na Pražský hrad. Listopadová revoluce vnesla do vztahu mezi oběma mocenskými centry dynamiku, v níž šlo také o dominanci a prestiž (foto Lukáš Havlena, 2013)

také zakrývat probíhající vnitrostranický souboj o to, jak se ke změnám postavit, a umožnit vyčkat dalšího vývoje událostí.

Významnou mocenskou změnu musela předznamenat výměna v předsednictvu Ústředního výboru Komunistické strany Československa. Ústřední výbor byl federálně konstruován, ze sto padesáti plnoprávných členů byly dvě třetiny Čechů. Tento sněm skutečných držitelů moci zasedal ve dnech 24. a 26. listopadu.⁷ Aktivně zde vystoupilo několik adeptů na politické vůdcovství, mezi jinými i oba zmínění řečníci z parlamentu Lubomír Štrougal a Ladislav Adamec. Mandát však nedostal ani jeden z nich. Bouřlivý střet dávno znepřátelených frakcí vynesl do čela komunistické strany neutrální, slabé kandidáty. Taková volba znamenala faktický a takřka okamžitý zánik vlivu stranické centrály.

Rozklad starého institucionálního centra otevřel prostor pro aktivity na jiných platformách. Jako první v řadě z toho nějaký čas těžil předseda federální vlády Ladislav Adamec, disponující operativní mocí, který začal na vlastní pěst jednat s Občanským fórem o dalším vývoji. Požadavky Občanského fóra směřovaly k proměně

⁷ Průběh obou zasedání, po nichž se stranické vedení zcela proměnilo, dokumentuje publikace *Poslední hurá: Stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989* (Praha, Agentura Cesty 1992).

politického systému: revizi ústavy, přípravě voleb, změnám v obsazení státních funkcí. K tomu všemu bylo nezbytné zapojit parlament.

S postupem událostí tedy význam federálního parlamentu očividně rostl, jenže tu byl jeden háček: k tomu, aby se politická jednání přenesla do parlamentu, bylo třeba mít poslanecké mandáty, a těmi nedisponovali ani členové nové, dočasně vládnoucí skupiny kolem premiéra Adamce; členem parlamentu nebyl ani on sám. Žádné parlamentní zastoupení pochopitelně nemělo ani Občanské fórum. Ze sedmácti lidí, kteří se 28. listopadu sešli v delegacích federální vlády a Občanského fóra a v budově úřadu federální vlády plánovali další budoucnost země, měl poslanecký mandát ve Federálním shromáždění jen jediný – předseda Československé strany socialistické Bohuslav Kučera.

Kdo měl tedy v parlamentu vlastně zastoupení? Kdo byli lidé držící v okamžiku politické změny tři sta padesát mandátů? Základem parlamentní matematiky Federálního shromáždění byl národní klíč. Jádrem celé poměrně složité strukturované instituce bylo vyvážené zastoupení poslanců z obou částí federace ve sněmovnách Federálního shromáždění. Ve Sněmovně lidu měla odpovídající početní převahu mandátů dvakrát lidnatější Česká socialistická republika. Ve druhé komoře, Sněmovně národů, bylo zastoupení Čechů a Slováků paritní. O ústavních změnách a dalších závažných otázkách, při jejichž projednávání podle federální ústavy platil takzvaný zákaz majorizace, navíc hlasovali zvlášť poslanci z Česka a ze Slovenska a k jejich přijetí bylo zapotřebí souhlasu české i slovenské většiny.

Druhé základní parlamentní počítání bylo založeno na ovládnutí institucí prostřednictvím privilegované a disciplinované komunistické strany. Důslednost, s níž museli všude její členové mít přednostní práva a vedoucí postavení, byla v případě parlamentu dotažena k dokonalosti. Po volbách z roku 1986 bylo devětašedesát procent poslanců členy Komunistické strany Československa.⁸ Druhou nejpočetnější skupinu, zastoupenou v parlamentu 18,3 procenty, tvořili „nestraníci“. Tento atomizovaný tým spolehlivých žen a mužů byl organizačně navázán na aparát komunistické strany a tvořili jej lidé reprezentující některé charakteristiky předepsané doktrínou socialistického parlamentarismu, která detailně určovala, jaké všechny kategorie (genderové, etnické, věkové, profesní a další) a v jakém poměru mají být ve sněmovnách zastoupeny.⁹

Samostatné organizace s jistou mírou autonomie byly v parlamentu zastoupeny pouze čtyři, a to o řád hůř. Dvě české politické strany, Československá strana socialistická a Československá strana lidová, disponovaly shodně 5,5 procenty mandátů

8 Seznam poslanců zvolených v roce 1986 s vyznačením jejich politické příslušnosti a dalších charakteristik viz *Československo dnes: Zastupitelské sbory, vlády, diplomatické styky, školství, zdravotnictví, ekonomika, kraje ČSSR*. Praha, Pressfoto 1987, s. 20–56.

9 O teorii a praxi socialistických parlamentů v Československu viz GJURIČOVÁ, Adéla: Coming to (a Short) Life: The Czechoslovak Parliament 1989–1992. In: *Príspevky za novejšo zgodovino / Contributions to Contemporary History*, roč. 55, č. 3 (2015), s. 9–23; srv. AMM, Joachim: *Die Föderalversammlung der CSSR: Sozialistischer Parlamentarismus im unitarischen Föderalismus 1969–1989*. Wiesbaden, Westdeutscher Verlag 2001, zejména kapitoly 2.2.1–3.2.3.

Federálního shromáždění. Dvě strany slovenské, Strana slobody a Strana slovenskej obrody, obsazovaly shodně 1,1 procento křesel.

Prostý pohled na tyto údaje, v takto syrové podobě tehdy nikde nezveřejňované, celkem jasně ukazuje vývojové možnosti Federálního shromáždění: základní otázkou bylo, jak se zachová celkem osmdesát sedm procent poslanců tvořených komunistickým „A týmem“ (klub komunistických poslanců) a přidruženým „B týmem“ (nestraníci), dosavadními pilíři moci. Co si počnou v situaci, kdy se mocenské centrum rozpadalo?

První společná schůze obou sněmoven v revolučních týdnech byla svolána na čtvrtek 29. listopadu. Hlavní body programu vzešly z jednání federální vlády s Občanským fórem a v parlamentu je měl tlumočit místopředseda Adamcovy vlády Marián Čalfa. Cestou do budovy parlamentu procházeli poslanci kolem výzev revoluční ulice typu „Poslanci, hlasujte za své voliče, ne za sebe!“. ¹⁰ V lehce chaotické atmosféře začala společná schůze obou sněmoven po obědě. „O polední přestávce panoval v budově Federálního shromáždění značný neklid,“ vzpomínal později poslanec Karel Löbl. „Neměli jsme informace, jaký bude průběh společné schůze, zdálo se mi, že je přítomen neobvyklý počet hostů. Zvenku do budovy doléhalo skandování manifestujících u sochy sv. Václava. (...) Poté, co odstoupil dosavadní předseda Indra, ujal se řízení schůze v tomto ohledu nezkušený slovenský komunista Janík. Mimoto v ovzduší celé budovy Federálního shromáždění svým způsobem odezníval ohlas na dopolední uzavřené sněmování klubu komunistických poslanců, kde se měl poněkud bojovněji chovat ministr obrany generál Václavík, když referoval o připravenosti zásahu armády. Jako nekomunista jsem při tom nebyl. Nekomunističtí poslanci však byli znejistěni a podrážděni tím, že některé aktuální poslanecké výtisky k programu odpoledního zasedání již komunističtí poslanci měli k dispozici dopoledne, tedy s předstihem.“ ¹¹

Federální shromáždění na společné schůzi sněmoven rychle splnilo všechny základní požadavky Občanského fóra, ovšem způsobem pro parlamentní aktéry co nejvýhodnějším. Během několika hodin z čela Federálního shromáždění zmizel zdiskreditovaný veterán Alois Indra, z ústavy pasáže o vedoucí úloze Komunistické strany Československa a o marxismu-leninismu a vznikla parlamentní komise pro dohled nad vyšetřováním policejního zásahu ze 17. listopadu. To celé se odehrálo v přímém přenosu Československé televize i Československého rozhlasu.

Parlament ovšem nadto přijal vlastní usnesení k politické situaci a řečníci různých politických proudů zastoupených v parlamentu se shodovali v názoru, že se rozhodování ze stranických sekretariátů – a také z ulic a náměstí – konečně dostalo do parlamentu, kam patří a kde už má zůstat. Ve schváleném usnesení obou komor se Federální shromáždění přihlásilo jako „představitel lidu Československa“ ke všem „progresivním požadavkům, které směřují k dalšímu rozvoji socialistických společenských vztahů, ke zdokonalení socialistické demokracie a k zlepšování životních podmínek obyvatelstva“. Připomnělo, že v pokročilé fázi příprav je řada

¹⁰ Viz *Svobodné slovo* (30.11.1989), s. 1.

¹¹ LÖBL, Karel: *Naděje a omyly: Vzpomínky na onu dobu*. Praha, Academia 2012, s. 641 n.

reformních zákonů, některé mají být schváleny „v nejbližších dnech“ a na další se poslanci chystají. Výslovně se přitom v usnesení mluvilo o nutnosti přijmout nové legislativní úpravy v oblasti tisku, shromažďování, petičního práva a branného zákona, ale také dopracovat nový základní zákon státu: „Považujeme současně za prvořadou povinnost, aby byly urychleně dokončeny práce na nové ústavě.“ Dále parlament zdůraznil oba kroky, které předcházely přijetí usnesení a znamenaly splnění hlavních požadavků stávajících, totiž vytvoření parlamentní komise pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu a zrušení ústavního článku o vedoucí úloze Komunistické strany Československa.

Tím se Federální shromáždění ústavně vzato – a zcela v rozporu s představou revolučních sil – stalo suverénem. Ve svém prohlášení to sice výslovně nezdůrazňovalo, naznačilo to ale pochvalou vlády za „dialog s představiteli občanských iniciativ“, vyjádřením podpory chystané obměně vlády a konečně i několika formulacemi pokoušejícími se o vymezení vládní působnosti: „Federální shromáždění zavazuje vládu Československé socialistické republiky vést dialog při vědomí odpovědnosti za socialistickou budoucnost našich národů a národností. Současně ji zavazuje, aby důsledně pokračovala v plnění zahraničněpolitické linie obsažené v jejím programovém prohlášení schváleném na společné schůzi Federálního shromáždění v listopadu 1989.“ Na samém konci prohlášení pak Federální shromáždění pravilo: „Ubezpečujeme občany naší republiky, že budeme dělat i nadále vše pro spokojený život lidu v naší socialistické republice ve shodě se zásadou ‘Všechna moc v Československé socialistické republice patří pracujícímu lidu’.“¹²

Štěpení v přímém přenosu

Avšak tento pokus federálního parlamentu převzít aktivitu se v hodinách, které následovaly po skončení televizního přenosu, komentoval mnohem méně než samotný divácký a posluchačský zážitek. Státní televize a rozhlas zprostředkovávaly převratné události ve stále větší míře. První přímé vstupy televize z Václavského náměstí se uskutečnily 22. listopadu, tedy celý týden před přenosem z Federálního shromáždění. Následovaly stále delší přenosy či záznamy, to vše čím dál méně přizpůsobované potřebám vedení Komunistické strany Československa.¹³ Tento vývoj vyvrcholil už v sobotu 25. listopadu, kdy se na obrazovkách prvního federálního

12 *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online], Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1986–1990, Tisky, tisk č. 216: Návrh prohlášení Federálního shromáždění Československé socialistické republiky k současné vnitropolitické situaci [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0216_00.htm. Viz též K současné vnitropolitické situaci: Prohlášení FS ČSSR. In: *Svobodné slovo* (30.11.1989), s. 3.

13 Dne 23. listopadu oznámil ve zprávách ústřední ředitel Československé televize Libor Batrla, že ji nyní přímo řídí federální vláda. Rozumělo se: vláda místo dosavadního nezákonného přímého řízení aparátem Ústředního výboru KSČ. (Viz SPÁČILOVÁ, Mirka: Televize v rukou vlády? In: *Mladá fronta* (24.11.1989), s. 5; srv. ŠMÍD, Milan: *Česká média a jejich*

okruhu vystřídal přímý přenos děkovné mše za svatořečení Anežky Přemyslovny z katedrály svatého Víta, sloužené kardinálem Františkem Tomáškem, s tiskovou konferencí k mimořádnému zasedání Ústředního výboru KSČ a přímým přenosem nejmasovější z pražských demonstrací, jenž byl prokládán záznamy projevů na souběžně probíhající konferenci pražské organizace komunistické strany v Paláci kultury. Večer po prodloužených hlavních zprávách televize dvakrát reprízovala mimořádný televizní projev nového generálního tajemníka Komunistické strany Československa Karla Urbánka. Mezitím v improvizovaném tříčtvrtěhodinovém bloku rozhovorů „Na aktuální téma“ vystoupil poprvé před kamerami souviseleji Václav Havel.

Při pohledu na tento program je třeba ocenit rychlost, kvalitu a reprezentativnost politické debaty v televizi a jejích přenosech, jichž se podařilo dosáhnout již o víkendu 25. a 26. listopadu. Vedle televize se snažila o pohotovost i další média, rozhlas a denní tisk. To je nutno mít na paměti pro pochopení dochované škály – vesměs rozčarovaných – reakcí na první přímý přenos z Federálního shromáždění ve středu 29. listopadu odpoledne. V optice televizního diváka mělo být zasedání vrcholného legislativního tělesa dalším dílem téhož revolučního seriálu. A podstatné funkce, které by parlamentu jinak mohly příslušet, plnila již velice úspěšně jiná fóra, jak ostatně konstatovala řada poslanců a poslankyň. Ve Federálním shromáždění oproti televizní tribuně některé reprezentace a jejich tváře úplně chyběly a jiné, neznámé zase přebývaly, takže ve svém celku působilo jaksi mimoběžně, nesouvisle s probíhajícími debatami a revolučními událostmi v Praze a Bratislavě.

Nejlépe tyto charakteristiky vyniknou na případu Antona Blažeje, rektora Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě od roku 1969, který se na tři týdny stal vůdčí postavou emancipačních snah Federálního shromáždění. Právě on vystoupil 29. prosince před televizními kamerami jako mluvčí komunistů v parlamentu s velkou politickou řečí o vzniklé situaci. Jménem komunistické většiny poslanců konstatoval a uvítal fakticky dokonanou změnu režimu: „My, komunistickí poslanci, musíme v prvom rade sami verejne konštatovať, že to boli naše vlastné chyby a omyly i omyly strany, naša nesprávna interpretácia socializmu, naše nesprávne chápanie vedúcej úlohy strany...“ Ozřejmil posluchačům, že federální parlament se touto změnou také sám proměňuje a získává silnější postavení. Zkritizoval předchozí politiku, přivítal ústavní změny a jednání s opozicí a ohlásil, že komunisté se budou snažit uspět v nadcházejících volbách: „Komunistickí poslanci veľmi aktívne podporujú demokratické voľby, vznik koalíciej vlády. Ak sa chceme skutočne zjednotiť na princípoch budovania moderného demokratického, humánneho, priemyselne vyspelého socialistického Československa, myslím, že máme všetky predpoklady pre to, aby sme našli spoločnú reč.“ Podle Blažejova výkladu mělo Federální shromáždění

Slovenský komunistický poslanec Anton Blažej (1927–2013), významný chemik a akademický funkcionář, se stal hlavním protagonistou efemérního pokusu o mocenskou emancipaci federálního parlamentu po pádu „starého režimu“. Vlevo vedle něj u řečnického pultu první místopředseda „vlády národního porozumění“ Valtr Komařek představuje programové prohlášení vlády na plenárním zasedání parlamentu 19. prosince 1989 (foto ČTK)

během následujících hodin splnit všechny požadavky studentů, které parlament splnit může, načež by se studenti mohli hned vrátit k výuce.¹⁴

Byl to velice dobrý projev a snad by byl i účinný, kdyby ho nepronášel neznámý slovenský šedesátník a kdyby po jeho levici v televizním záběru neseděl Miloš Jakeš a další neblaze proslulé tváře starého vedení státu. Ti patrně pokládali za svou povinnost nechybět ve své lavici v předsednictvu. I když už neměli žádný vliv na obsah Blažejova projevu ani na nic jiného, co se toho dne dělo ve Federálním shromáždění, pouhou svou viditelnou přítomností v předsednictvu tvořili pozadí snah většiny řečníků. Seděli tam a neodpovídali Blažejovi ani dalším poslancům, stupňujícím obecné odsouzení předchozích dekád i kritiku jednotlivostí, byť jako členové předsednictva měli podle jednacího řádu právo kdykoli přednostně v rozpravě vystoupit. Z československých politiků zastupujících reálnou moc promluvil pouze ministr národní obrany generál Milán Václavík, přímo vyvolaný místopředsedou Československé strany socialistické Karlem Löblem, aby plénu řekl, zda je třeba se obávat zásahu armády, což ministr, oblečený do vojenské uniformy, rozhořčeně odmítl.¹⁵

14 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1986–1990, Společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů, Stenoprotokoly, 16. schůze, 29.11.1989, vystoupení poslance Antona Blažeje [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016001.htm>.

15 LÖBL, K.: *Naděje a omyly*, s. 64; dále viz Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1986–1990, Společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů, Stenoprotokoly, 16. schůze, 29.11.1989, vystoupení poslanců Karla Löbla a generála Milána Václavíka [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016004.htm> a následující.

Za českou část Komunistické strany Československa měly řeč dvě řadové poslankyně, Jana Pekařová a Hana Návrátová, a právě jejich vystoupení vzbudilo v dalších dnech v českém prostředí největší debatu. Můžeme právem předpokládat, že tyto proslovy měly být doplňkem k vystoupení Antona Blažeje, po slovenském muži-akademikovi s racionálními argumenty nastoupily české ženy-matky. Taková dělba bývala při podobných aranžích zvykem a obě poslankyně se též divákům a posluchačům takto představily. Po dopolední roztržce v klubu komunistických poslanců ovšem již zřejmě nešlo o autoritativně připravený scénář rozpravy, nýbrž o jakési intuitivní vyvažování a zopakování ranních debat před televizními kamerami. Podle svědectví poslankyně Návrátové komunističtí poslanci toho dne ve Federálním shromáždění už žádné pevné vedení po dopolední schůzi klubu neměli a jejich reprezentace se utvořila improvizovaně.¹⁶

U českých poslankyň v televizi nezapůsobilo ani tak jejich sdělení jako zjev a projev. Ten obsahoval v koncentrované formě ohromné množství schémat a kanonických formulací stranických funkcionářů a funkcionářek nižších úrovní, kteří reprodukovali oficiální propagandu s minimálním jazykovým nebo myšlenkovým vkladem, zato s vysokým osobním nasazením. To okamžitě vzbudilo alergické reakce části posluchačů, přestože projevy poslankyň Pekařové i Návrátové byly věcně vzato vstřícné a přestože obě výslovně podpořily samostatné konání předsedy vlády Ladislava Adamce; tuto rovinu velká část posluchačů v dané situaci nebyla schopna dekodovat. Nešlo jen o to, že byli zvyklí při oficiálních projevech „vypínat“ svou pozornost. Emancipace komunistických poslankyň, v níž se dohrávaly předlistopadové institucionální snahy a vnitrostranické spory, byla pro nezasvěcené publikum nesrozumitelným úkazem. V kontextu nových poměrů, promluv a jazyků působila jejich vystoupení nemístně a mýjela se s debatou na náměstích.

Vláda premiéra Adamce si toho dne mohla otestovat, zda by dokázala mobilizovat většinu obou sněmoven. Tato zkouška pro ni dopadla poměrně uspokojivě: až na několik málo stručných glos její protivníci z řad komunistické strany na plénu mlčeli a podpora federální vládě a osobně premiérovi zazněla z úst většiny vystupujících. Slovenský nestraník Gejza Mede například apeloval: „My, ako parlament, sme tu už dokázali, že sme na takej úrovni, že dokážeme kritizovať vládu, keď je to vhodné v záujme spoločnosti, v záujme našich voličov. Ale je tento parlament na takej úrovni, že dokážeme pomôcť vláde, keď je to skutočne treba?“¹⁷ Premiér a jeho štáb, sledující debatu v televizi, telefonicky reagovali na některá vystoupení. „Adamec sledoval mé vystoupení v televizi a hned telefonoval do mého sekretariátu,“ vzpomínal Karel Löbl, který se s premiérem dobře znal z téměř dvacetiletého společného působení v české vládě. „Jeho sekretářka Dáša mne zastihla až následující

16 KÖNIGOVÁ, Marie: „Obyčejný“ den poslankyně Hany Návrátové. In: *Rudé právo* (7.12.1989), s. 5.

17 *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1986–1990, Společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů, Stenoprotokoly, 16. schůze, 29.11.1989, vystoupení poslance Gejzy Medeho [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016002.htm>.

den, kdy mi předseda federální vlády za podporu i kritické náměty poděkoval a vyjádřil přesvědčení o pozitivním vývoji. Z rozmluvy jsem měl dojem, že nebojuje ani tak s ustavovaným Občanským fórem jako s některými z vlastní strany.¹⁸

Už z této první diskuse bylo patrné značně pokročilé rozštěpení české a slovenské politiky a odlišná role debat ve Federálním shromáždění uvnitř jednotlivých národních komunit, ale stejně tak i odlišná pozice a perspektiva komunistických stran v české a slovenské politice. Klub komunistických poslanců sice formálně předkládal všechny ústavní změny, ale pod touto firmou se nacházelo několik nesourodých skupin. Všichni společně stáli na historickém rozcestí, kde se právě dělili na několik segmentů. Hlavní slovo před kamerami dostal zmiňovaný Anton Blažej, jenže – jak ukázala následná rozprava i události následujících týdnů a měsíců – bratislavský rektor sice improvizovaně využil svého nadhledu a rétorických schopností, ale fakticky nezastupoval žádnou důležitou frakci uvnitř rozkládající se strany. Klíčové okamžiky pro další osudy těchto skupin se odehrávaly jinde, hlavně v ústředních aparátech v Praze a Bratislavě a v republikových exekutivách.

Dalšími složkami parlamentu, jež při prvním televizním vystoupení poutaly pozornost svou aktivitou, byly menší české a slovenské politické strany. K českým socialistům, kteří se prezentovali v silné sestavě pěti připravených mluvčích hned při projednávání prvního bodu programu, se postupně přidávali další, takže při večerním dolaďování prohlášení parlamentu na plénu už ke každé dílčí věci vystupoval vedle českého a slovenského poslance za Komunistickou stranu Československa (respektive Komunistickou stranu Slovenska) a Československou stranu socialistickou také poslanec za Československou stranu lidovou, Stranu slovenské obrody a Stranu svobody. Společný problém všech těchto hlasů byl v nepoměru mezi jejich početností a reprezentativností. Televizní diváci nebyli (tak jako čtenáři tohoto textu) včas informováni o politické váze jednotlivých stran, takže z průběhu debaty mohli vyvodit mylné závěry o důležitosti jednotlivých proslovů.

V hodnocení čtyř menších legálních politických stran panovaly v české i slovenské veřejnosti značné rozdíly, od docela vlídné představy o jejich perspektivní funkci jako zárodků vícehlasého politického života (o což se dlouhodobě očividně snažily například jejich stranické listy) po příkré odsudky „operetních strániček“ vedených údajnými policejními agenty a ustrašenými, zkorumpovanými funkcionáři, jejichž činnost vytvářela iluzi demokratického socialismu. Zvláštní postavení těchto stran v politickém systému se zrodilo jako improvizace při snaze zachovat v některých zemích, jež byly nově přidruženy k sovětskému táboru, jisté ornamentální odlišnosti navazující na místní zvyklosti.¹⁹ Sovětské politické reformy na konci osmdesátých let směřovaly k demokratizaci vnitřního života komunistické strany a nedávaly žádný příklad pro vůdce nekomunistických stran v sovětských satelitech.

18 LÖBL, K.: *Naděje a omyly*, s. 643.

19 Nekomunistické strany jako součást státněsocialistické vlády působily ve východním Německu (4), Československu (2+2), Polsku (2) a Bulharsku (1), dále ve Vietnamu (2, zlikvidovány v roce 1988) a Číně (8). V Maďarsku, Rumunsku, Jugoslávii a dalších zemích sovětského bloku byly nekomunistické strany zcela potlačeny.

Přímé přenosy ze zasedání Federálního shromáždění vyvolaly značné rozladění veřejnosti. Studentská demonstrace před budovou parlamentu 4. prosince 1989 se na poslance obracela s hesly jako „KSC pod parlamentem, ne parlament pod KSC“, „Svobodu nemáte? Zeptáme se za týden!“ nebo „Loutkové divadlo!“ (foto www.blesk.cz)

Ne že by představitelé těchto stran nevěděli, co by se od nich mohlo očekávat. Představy o zrovnoprávnění a větším podílu na vládě byly samozřejmou součástí jejich existence. Avšak všechny pokusy v tomto směru po celých minulých čtyřicet let končily tam, kde začaly: na vládnutí měla patent komunistická strana a ostatní politické organizace nesměly spolurozhodovat, ale jen rozpracovávat nebo zabezpečovat přijatá rozhodnutí.²⁰ Tento stav se na konci osmdesátých let jevil části nižších funkcionářů obou českých satelitních stran, lidové i socialistické, jako neudržitelný a rostl tlak zdola na jejich vedení. Šířila se představa, že socialisté i lidovci reprezentují, byť v deformované podobě, tradiční masové politické směry, k nimž historicky patří podstatná část obyvatel, a že se tudíž schyluje k jakési restituci jejich vlivu. Podobně uvažoval i Václav Havel, když uprostřed léta 1989 využil náhodné možnosti a poslal koketní vzkaz ústřednímu tajemníkovi Československé strany socialistické Janu Škodovi, přičemž svého někdejšího spolužáka a spoluskauta

20 Srv. VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 2: *Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005, s. 259, záznam rozhovoru Miroslava Vaňka s bývalým tajemníkem ÚV KSČ Jindřichem Poledníkem.

oslovil dávnou přezdívkou: „Milý Nosáku, doufám, že se brzy sejdem u nějakého kulatého stolečku. Václav Havel.“²¹

Československá strana socialistická se jako první přidala k nově formované koalici již v prvních hodinách protestů proti policejnímu zásahu 17. listopadu. Jan Škoda, Havlem přímo pozvaný, přišel na zakladatelskou schůzku Občanského fóra a byl uveden mezi zástupce disidentských spolků a stávkových výborů. V překotných událostech dalších dnů byli čeští socialisté u všeho, všude přijatelní a pro své zprostředkovatelské schopnosti rádi vidění ve starých vládních institucích i v ústředí Občanského fóra. Předseda strany Bohuslav Kučera využíval svých četných funkcí v politickém systému k zapojování Občanského fóra do hry a k odstavování komunistické stranické centrály.

Co bylo výše řečeno o straně československých socialistů, platilo s jistými obměnami také pro Československou stranu lidovou. Po nástupu nového vedení 27. listopadu²² se lidovci postavili po bok českých socialistů, jejich čerstvý ústřední tajemník Richard Sacher se vedle Jana Škody účastnil porad vedení Občanského fóra o dalším postupu jako spojenec a nový předseda strany Josef Bartončík se v přímém televizním přenosu z parlamentu představil jako obratný řečník i strateg.

Nic podobného se ale nedalo říci o obou slovenských stranách. Jejich postavení bylo o řád slabší, i když některé symetrie v politickém systému tuto skutečnost zakrývaly. Mezi místopředsedy Federálního shromáždění patřili Jozef Šimúth, předseda Strany slovenské obrody (od 1. prosince 1989 Demokratické strany), i Ján Pampúch, místopředseda Strany svobody, jenže oba měli v obou sněmovnách Federálního shromáždění jen po čtyřech poslancích, pokud do toho počítali i svůj mandát. Celková slabost těchto uskupení, jejichž členstvo nepřesahovalo na podzim 1989 na celém Slovensku čtrnáct set osob²³ a která byla jen nepočetně zastoupena uvnitř vládních institucí, měla za následek, že v Bratislavě během pádu starého režimu obě strany nesehrály žádnou viditelnější úlohu, podobnou těm, jakých se zhostili socialisté a lidovci v českých zemích. Před televizními kamerami se 29. listopadu ve Federálním shromáždění i jejich poslanci snažili, jak to jen šlo, ale svou příčinností spíše dodávali celému jednání nepřehlédnutelně groteskní rysy. Jozef Šimúth stihl v záběru kamer za mlčení parlamentní ústavní většiny pronést během dne tři velké politické řeči a stal se tak vůbec nejpilnějším tehdejším řečníkem,²⁴ přičemž se dotkl mnoha zásadních politických a hospodářských otázek; dokázal v nich také jako vůbec první poslanec na plénu federálního parlamentu kritizovat připravované

21 Citováno podle: GEROVÁ, Irena: *Vyhrabávačky: Deníkové zápisy a rozhovory z let 1988 a 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2009, s. 51.

22 Viz DANĚK, Břetislav: *Československá strana lidová – její krize a obroda*. Praha, Vyšehrad 1990, s. 130.

23 Viz LIPTÁK, Lubomír (ed.): *Politické strany na Slovensku, 1860–1989*. Bratislava, Archa 1992, s. 293–300. Českých socialistů bylo asi patnáct tisíc a lidovců asi čtyřicet tisíc (srv. LÖBL, K.: *Naděje a omyly*, s. 583).

24 Častěji než Šimúth byl u mikrofonu jen předseda českých socialistů Bohuslav Kučera, jenže ten pětkrát pouze glosoval proceduru nebo upřesňoval některé situace (jako byla předchozí jednání Adamce s Havlem za jeho přítomnosti). Vlastní řeči k tomu stihl pronést dvě.

„Přímý televizní přenos z parlamentu překonává nejhorší očekávání. Nemám na tuhle frašku náladu,“ zapsal si do deníku jeden z vůdců studentských výborů v Praze Václav Bartuška,²⁵ který nevydržel sledovat přenos, v jehož závěru byl parlamentem zvolen mezi členy parlamentní komise pro dozor nad vyšetřováním policejního zásahu ze 17. listopadu. Ve stejném tónu pohrdavého znechucení referoval i deník Socialistického svazu mládeže *Mladá fronta*, využívající k popsání přenosu emocionální výroky nejradikálnější části společnosti, vůdců studentských stávkových výborů pražských škol. Ti měli po týdnu vlády nad veřejným prostorem v centru hlavního města pro zadrhávající se a přerušovanou podívanou z parlamentu jen odsudky a ironické glosy: „Chybí tomu život. Je to typický příklad, jak se mluví ve všech nejvyšších institucích. (...) Ten zimní spánek, který z parlamentu dýchá, je vskutku zarážející.“²⁶ Komentář revolucionáře tu platil rozpravě, její proc v přímém přenosu zrovna docházelo rebelie.

Tyto nejslyšitelnější hlasy ovšem nebyly zdaleka jedinou zpětnou vazbou, s jakou byli poslanci po televizní premiéře přímého přenosu z Federálního shromáždění v dalších dnech konfrontováni. Zrušením postulátu o vládě komunistické strany

[illegible]

Časopis Mladý svět uspořádal 12. prosince 1989 anketu mezi nejznámějšími tváři Federálního shromáždění s otázkou: „Cítíte zodpovědnost za stav společnosti před 17. listopadem?“ Všichni dotázaní funkcionáři Komunistické strany Československa v dalších týdnech rezignovali: Miloš Jakeš 13. prosince, Jan Fojtík 20. prosince, Jaromír Obzina a Karel Hoffmann 16. ledna, Zdeněk Česka 30. ledna. (Mladý svět, 1990, č. 2, s. 3)

25 BARTUŠKA, Václav: *Polojasno: Pátrání po vinících 17. listopadu*. Praha, Exlibris 1990, s. 5.

26 JOHN, Zdeněk – ŠABATA, Petr: Studenti poslancům: Budíček. In: *Mladá fronta* (30.11.1989), s. 1 n.

se držitelé federálních mandátů proměnili ve sbor, bez něhož nešlo udělat žádný další krok, což si všichni aktéři velice rychle uvědomili. Federální exekutiva byla na odchodu a příprava předčasných voleb, které už nikdo nezpochybňoval, se neobešla bez řady legislativních opatření.

Pod kuratelou Občanského fóra

Když se kvůli těmto otázkám o dva týdny později Federální shromáždění sešlo znovu, nabídlo docela jiný obrázek: většina parlamentu ožila. Známé tváře starého režimu opustily viditelná místa v předsednictvu a usedly dolů mezi poslance. Noví mluvčí komunistů v čele s Antonem Blažejem hýřili sebevědomou a zaskakující aktivitou. Pro Občanské fórum byl z celého televizního zasedání 13. prosince 1989 vůbec nejhorší Blažejův návrh, aby nového prezidenta nevolilo Federální shromáždění, ale lid v referendu. Rapidně to snižovalo šance Václava Havla a zvyšovalo naděje příslušníků dosavadní garnitury (jako byl Ladislav Adamec) nebo postav roku 1968 (Alexandra Dubčeka či někoho dalšího). Špatný ovšem byl z pohledu revolucionářů už sám fakt, že parlamentní půda ožívá jako klíčové hřiště a Občanské fórum nad ním nemá kontrolu. Obležení budovy studenty a tlak na poslance v jejich volebních obvodech, obojí spontánně vykonávané již řadu týdnů, se ukázaly jako nástroje s omezeným účinkem.

Když byl 12. prosince Blažej po odstoupení dosavadních funkcionářů zvolen předsedou Sněmovny národů, vystoupil s programovým projevem o nové roli parlamentu jako aktivní a samostatně jednající instituce s vlastním expertním záze-
mím, která „bude nejenom posuzovat vládní návrhy, ale bude přicházet s vlastními iniciativami“, přičemž vůči vládě „začne plnit skutečnou kontrolní funkci“, stane se „svědomím činnosti vlády“. Federální shromáždění by tak mělo získat „úctu a autoritu ještě do voleb“, které, jak Blažej správně předpovídal, se mohly konat asi za půl roku. Této doby se mělo využít k tomu, „aby se neztratila kontinuita a aby se vytvořily skutečné podmínky pro fungování parlamentního systému v poměrech právního, demokratického státu“.²⁷

Během dalších dvou týdnů se ovšem ukázalo, že vývoj půjde jinudy. Jako nové mocenské centrum se prosadilo Občanské fórum. Jeho základní institucí se stala „národní jednota“ a ji reprezentující „vláda národního porozumění“, jak se nazval obměněný federální kabinet, v němž vedle poměrně málo známých byrokratů zasedli také disidenti. Za minulého režimu ministerská křesla nedrželi skuteční vládcí (ti sídlili v nadřízeném stranickém aparátu), federální ministři byli v médiích málo přítomní a jejich jména a tváře nerozeznávali ani političtí profesionálové. I Václavu Havlovi, jak víme z nahrávek porad Občanského fóra, chvíli trvalo, než si zapamatoval jméno

²⁷ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1986–1990, Sněmovna národů, Stenoprotokoly, 6. schůze, 12.12.1989, vystoupení předsedy Sněmovny národů Antona Blažeje [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/sn/stenprot/006schuz/s006001.htm>.

Adamcova nástupce v úřadu federálního premiéra Mariána Čalfy, který byl ve vládě od roku 1987 a poslední měsíce byl jejím vicepremiérem.²⁸

Také nová revoluční vláda vznikla mimo parlament a bez účasti poslanců: ani jeden ministr nebyl členem Federálního shromáždění. Desátého prosince ji jmenoval prezident Gustáv Husák a vzápětí svou abdikací uvolnil prezidentský úřad. Blažejovy představy, že parlament bude novou exekutivu kontrolovat, byly iluzorní. Po několika dnech bylo vše naopak: průběh klíčových okamžiků dalšího plenárního zasedání vymýšlel Václav Havel s kolegy z vedení Občanského fóra jako inscenaci a jednotlivé role detailně konzultovali s příslušnými aktéry, případně hledali mezi poslanci ochotné vykonavatele.²⁹ K dispozici se přitom ve Federálním shromáždění dávali všichni funkcionáři, kteří se sami nestáhli do ústraní – až na Blažeje. Jak vysvětloval méně zasvěceným kolegům Václav Havel, již v roli favorita prezidentské volby, konané o několik dní později podle přání Občanského fóra federálním parlamentem: „Všechno je domluveno s těma lidma, ti všichni to věděj a jsou na toto aranžmá připraveni. (...) Mimo pana Blažeje. S ním tohle aranžmá domluvený není.“³⁰

Koncept „národní jednoty“ se v Československu na přelomu let 1989 a 1990 obešel bez autonomně jednajících institucí. Po třech týdnech ve funkci byl 28. prosince Blažej odvolán z vedení Federálního shromáždění. Nové vedení komunistické strany, které vzešlo z mimořádného sjezdu ve dnech 20. a 21. prosince 1989, souhlasilo s výměnou ve vedení Sněmovny národů. Antona Blažeje nahradil jiný Slovák s komunistickou legitimací – Jozef Stank, který se sice ve chvíli svého zvolení verbálně přihlásil k programu svého předchůdce, ale v praktické politice příštích měsíců se postupně stal povolným vykonavatelem vůle nového prezidenta a „vlády národního porozumění“.

Karikatura Jiřího Lochmana v posledním čísle časopisu Dikobraz z roku 1989 neztratila svou aktuálnost s výměnou „starých kádrů“ v parlamentních lavicích

28 Viz SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 220.

29 Viz SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum, listopad–prosinec 1989*, sv. 2: *Dokumenty*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 261, Porada zástupců Koordinačního centra Občanského fóra a Koordinačního výboru Verejnosti proti násiliu o kooptacích poslanců do Federálního shromáždění a volbě jeho předsedy a předsednictva, 22.12.1989.

30 Řeč byla o změnách ve vedení federálního parlamentu, které předcházely Havlově volbě prezidentem (*tamtéž*, s. 262 n.).

Parlament se velice rychle dostal zpátky do závislosti na exekutivě. Blažejův zmařený pokus o samostatnější politiku v parlamentu byl jen jedním z mnoha neúspěchů v tom směru, i když nejviditelnějším a nejzajímavějším.³¹ Za ním se skrývá celková statistika: nikdo z tří set padesáti držitelů federálních mandátů k 17. listopadu 1989 nezastával o rok později žádnou významnější funkci, na prstech jedné ruky bychom spočítali ty, kdo získali ve volbách další federální mandát, nikdo se neobjevil ani ve vládách. Taková míra diskontinuity přitom nebyla v československých politických institucích normou, ale naprostou výjimkou, vždyť kupříkladu federálním premiérem byl až do léta 1992 někdejší Adamcův zástupce Marián Čalfa.

Hlavní důvod nese pojmenování „kooptace“: nahrazení části poslanců nově zvolenými členy parlamentu. Kooptace vzešly z jednání starých i nových politických sil u „kulatého stolu“ a byly součástí smírné dohody o obsazení vlády, úřadu prezidenta a předčasných volbách. Zastoupené mocenské aparáty – vedení Občanského fóra a slovenské Veřejnosti proti násilí, nové vedení Komunistické strany Československa a čtveřice nekomunistických politických stran – se dohodly, že v rámci politiky „národního porozumění“ dosadí do Federálního shromáždění poslance Občanského fóra a při té příležitosti mohou jednotlivé strany podle vlastního uvážení vyměnit své poslance.³² Nové politické elity tím získaly chybějící parlamentní reprezentaci a role parlamentu v politickém životě od jara 1990 skutečně rostla.

Jen se tak nestalo díky rostoucí autoritě poslanců, ale v důsledku jejich výměny za politické funkcionáře, kteří si faktickou moc vydobyli již dříve, jinde a jinak a kteří svá politická jednání přesunuli do parlamentu, když revolučním způsobem převzali poslanecká místa. Seznam jejich jmen ukazuje, že to byli proslulí disidenti, obratní vůdci místních vzpour v listopadu 1989 v regionálních centrech nebo politické talenty komunistické strany, chápající se vysokých postů v omlazovaném aparátu. Pokud platí, že z tří set padesáti poslanců ve funkci k 17. listopadu 1989 se prakticky ani jeden nestal významnější politickou nebo veřejnou postavou dalších let, pro seznam 155 kooptovaných poslanců³³ platí skoro přesný opak: většina se jich ve veřejném životě výrazně prosadila, najdeme mezi nimi budoucího prezidenta a řadu budoucích ministrů, předsedů politických stran, ústavních soudců a dalších významných osobností následujících dvou dekad české i slovenské politiky.

31 V této analýze jsme nechali stranou další dva československé parlamenty, Českou národní radu a Slovenskou národní radu, jejichž vývoj v revolučních týdnech si žádá samostatný výzkum.

32 Detaily této geneze viz ROUBAL, Petr: *Starý pes, nové kousky: Kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013, s. 94–102.

33 Sestavil a zveřejnil ho Petr Roubal (*tamtéž*, s. 94–102).

Závěrem

Řekli jsme v úvodu, že institucionalistický pohled na československý podzim 1989 přináší poněkud jiný obraz událostí než studie Jiřího Suka a Jamese Krapfla, a rádi bychom závěrem zkusili pojmenovat ony odlišnosti. Předně je očividné, jak zásadně ovlivní celkový obraz prvotní rozhodnutí o tom, jaké aktéry a jaké prameny budeme sledovat. Jiří Suk nahlížel události především pohledem Občanského fóra. James Krapfl hledal revoluční lid a zajímal se o jeho hodnoty. My jsme procházeli revolucí s jednou z klíčových politických institucí – Federálním shromážděním – a přineslo to trochu jiný rytmus dění, do centra výkladu se dostávaly jiné postavy a jiné předměty; a odlišný je také celkový obrázek.

Vnímal-li například Jiří Suk dramatické peripetie jednání mezi vládou a Občanským fórem, my jsme v parlamentu zaznamenali zejména fakt, že se dokázali domluvit a svou dohodu prosadit jak vůči veřejnosti, tak vůči politickým institucím. Viděno z parlamentu, probíhaly změny v Československu neobyčejně rychle a krátce. Během několika týdnů mezi pádem Berlínské zdi a koncem roku 1989 události dospěly k proměně exekutivy, aniž by v tom mohl parlament sehrát nějakou podstatnější úlohu. Vše se domluvílo mezi odcházející vládou a představiteli protestujícího Občanského fóra, včetně úkolů, které pro formální bezchybnost rozhodnutí musel učinit parlament. Mnozí poslanci si vykládali rozpad starých vládnoucích struktur jako příležitost k emancipaci a snažili se vstoupit do politických jednání, ovšem s malým úspěchem. Slovenský komunista Anton Blažej, který veřejně prosazoval program emancipovaného parlamentu a chtěl z něho udělat „svědomí vlády“, vydržel ve vedení Federálního shromáždění jen tři týdny. Současně do parlamentu na místa uvolněná demisemi a odvoláváním stávajících poslanců přišli zástupci nové exekutivy,³⁴ čímž po necelých dvou měsících improvizací politika vstoupila do parlamentu. Nikoli emancipací nebo volbami, ale revolučním způsobem – legalizovaným vstupem mužů a žen nové moci do vedoucích úřadů. Institucionalistické sledování událostí z pohledu parlamentu tento charakter politických změn ukázalo naprosto zřetelně.

Studie vznikla v rámci projektu „Federální shromáždění 1989–1992: Emancipace zákonodárné moci“, podpořeného Grantovou agenturou České republiky, registrační číslo P410/11/0423.

34 Vztah klíčové postavy nové exekutivy k Federálnímu shromáždění analyzoval Jiří Suk ve studii *Konstituční, nebo existenciální revoluce? Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990. Studie a dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2014.